

El camp a l'era de les ciutats. Novament “bocage” vs. “openfield”?¹

Onofre Rullan

*Departament de Ciències de la Terra
Universitat de les Illes Balears*

Resum

La construcció del sistema de ciutats postfordista ha suposat un important canvi quan a l'estructura interna de les ciutats i als sistemes urbans. El canvi no ha sigut aliè als espais naturals i als encara no urbanitzats formalment. L'article analitza com ha funcionat la frontera camp-ciutat a l'era de la globalització així com la transformació que sofreix el camp a l'època del domini absolut de l'urbs. Finalment s'insta a una reflexió més “humana” que serveixi de base per a l'ordenació urbanística del camp, complementària de la reflexió ecològica que últimament se predica per a una correcta ordenació de la ciutat.

Paraules clau: geografia rural, urbanització, sòl no urbanitzable, relaciones camp-ciutat.

1. La investigació que dóna lloc a aquest article es finança amb el projecte d'investigació titulat “Gestión turística del patrimonio natural y cultural y desarrollo local” (BSO2001-3302-C02-02) del Ministerio de Ciencia y Tecnología del Govern espanyol.

Resumen

La construcción del sistema de ciudades postfordista ha supuesto un importante cambio cuanto a la estructura interna de las ciudades y a los sistemas urbanos. El cambio no ha sido ajeno a los espacios naturales y a los aún no urbanizados formalmente. El artículo analiza como ha funcionado la frontera campo-ciudad en la era de la globalización así como la transformación que sufre el campo en la época de dominio absoluto de la urbe. Finalmente se insta a una reflexión más “humana” que sirva de base para la ordenación urbanística del campo, complementaria de la reflexión ecológica que últimamente se predica para una correcta ordenación de la ciudad.

Palabras clave: geografía rural, urbanización, suelo no urbanizable, relaciones campo-ciudad.

Abstract

The construction of a system of post-Ford cities has meant an important change in cities and urban systems' internal structure. The change has not been allied to natural spaces and spaces that have not yet been formally developed. The article analyses how the border between city and country functions in the age of globalisation as well as the transformation which the countryside has undergone in an era of absolute domination by cities. Finally, it calls for a more humane philosophy to serve as the basis for urban planning in the countryside, complementary to the ecological philosophy which has recently been preached regarding appropriate city planning.

Key words: rural geography, development, land not zoned for development, city-country relationship.

A principis de segle XXI l'anomenat capitalisme global, constructor de l'actual sistema de regions metropolitanes postfordista, ens ha portat a un domini sense precedents de les activitats urbanes. Un increment que també ha generat pressió en aquells indrets que podrien semblar més aliens quant a aquest tipus d'activitat: els “*last of the wild*” (Sanderson, 2002). A Europa occidental entre aquests darrers racons salvatges i les urbs la pressió és encara més intensa. El sòl rústic, el camp antuvi seu d'activitats agràries dominants, rep amb major intensitat aquest pressionant influx de transformació. Les ciutats abasten cada cop àrees de captació de recursos més extenses i, en conseqüència, les seves influències poden arribar més lluny. Un arribar més lluny que es manifesta tant per les expansives formes d'urbanització com per la generalització del model de vida urbana que assoleix, fins i tot, els indrets d'aparença “rústica”.

A començament del segle XXI, al món occidental, aquest abast afecta tot el món rural en el sentit clàssic de l'expressió. Un espai rural on, segons les èpoques i regions, havia dominat l'autoconsum o l'intercanvi amb les ciutats. Unes ciutats on vivia la població activa no agrària i s'hi desenvolupaven les activitats industrial i terciària. Per la seva banda al món rural, fos camp o poble, vila o fora-vila, s'hi desenvolupaven, amb caràcter bàsic, activitats primàries. Unes activitats primàries que podien estar destinades a l'intercanvi amb la ciutat o que eren la base de l'autosubsistència de l'anomenada “regió exterior al sistema” (Méndez, 2002: 111).

L'increment exponencial de la mobilitat de la població, especialment a partir del període de creixement econòmic que segueix de la segona guerra mundial i que s'ha vingut a anomenar segona revolució industrial, va trencar definitivament el model tot possibilitant a la població residir en un lloc diferent d'on es treballava. Aquesta és una de les principals diferències entre la primera i la segona revolució industrial. Això ens portà a una important novetat en el debat geogràfic i a la renovació metodològica. S'abandonava l'anàlisi més formalista del paisatge per centrar els estudis en els aspecte funcionals.

De fet el debat en el camp de la geografia s'ha vist força influenciat per aquesta nova circumstància. Els estudis regionals clàssics sovint dedicaven preferentment els seus esforços a l'anàlisi dels aspectes formals i paisatgístics del camp i la ciutat ja que la vinculació entre el que “es veia”, la forma, i el que “es feia”, la funció, era pràcticament total. Però l'impacte de la segona revolució industrial trastocà tot l'edifici conceptual de la ciència geogràfica. Especialment a partir de la irrupció del neopositivisme (passat pel sedàs de la sociologia i l'economia) la geografia va parar esment especial als aspectes demogràfics i funcionals derivats dels efectes de la nova mobilitat de la població.² Ara moltes de les relacions que servien per explicar el territori estaven encriptades sota confuses relacions econòmiques i socials. Més recentment les geografies postpositivistes tornen a analitzar els espais diferenciats que ara en direm llocs ja que sociològicament, culturalment i econòmicament no hi ha res a diferenciar, tot és urbà.

Com s'ha arribat a aquesta situació de forta expansió urbana? És comunament acceptada la consideració de tres moments en aquest procés d'urbanització generalitzada, d'expansió de les activitats urbanes: implosió, explosió i globalització urbana.

El primer és derivat de l'urbanisme que genera la primera revolució industrial.³ En aquell moment les ciutats foren uns grans pous que xuclaren, sucionaren, població i recursos de tot l'àmbit que les envolta. És el que s'ha anomenat la implosió urbana, una implosió que és possible gràcies al poder

2. Els distints enfocaments i problemàtica de la qüestió que s'ha suscitat al si de la geografia els darrers decennis es pot repassar a recents treballs com els de Carlos Ferrás (2000) i Jaume Binimelis (2000).

3. Una primera revolució industrial assimilada als anomenats en la literatura econòmica cicles Kondratiev I i II (Méndez, 2002: 110).

concentrador de l'economia del carbó i que veurà la seva màxima expansió fins a la segona guerra mundial. És el que es coneix com a capitalisme industrial desenvolupat sobretot al segle XIX i centralitzat des de centreuropa i, sobretot, a Anglaterra. Com a una de les conseqüències d'aquest canvi econòmic cauen les muralles, neixen els eixamples i s'activa de l'èxode rural d'aquelles poblacions més influenciades per les noves ciutats. Aquesta primera etapa de creixement acabarà amb la crisi de 1929.

La segona revolució industrial, que com l'anterior varia segons els llocs, s'assembla als cicles Kondratiev III i IV i dona lloc a l'anomenat capitalisme monopolista. En aquesta etapa la succió econòmica i territorial s'intensificarà, especialment després de la segona guerra mundial. Les ciutats experimentaran una segona punta de creixement en la seva activitat econòmica, tot absorbint més recursos humans i materials del seu entorn. Però ara amb una important novetat territorial: l'increment de la mobilitat de la població. És quan l'economia comença a deixar de banda el carbó per ser reemplaçat, a poc a poc, pels hidrocarburs, l'energia dominant a la segona meitat del segle XX.

A aquest canvi no és aliè el boom de la indústria automobilística i el consegüent creixement de la mobilitat privada amb la motorització individual de la població. Amb aquesta novetat apareix una situació també nova. Alguns d'aquells pobles que havien estat despoblats com a conseqüència de la concentració poblacional deguda a la primera i segona revolució industrials, especialment els més propers i comunicats als centres urbans centrals, ara es repoblaran al temps que els processos de nova urbanització abastaran indrets de cada cop més extensos i llunyans. És el que el 1976 Brian J. Berry descrigué amb el nom de contraurbanització. És el que s'ha anomenat l'explosió urbana sobre la regió que segueix aquella primera implosió. Un fenomen que començà a ser observat a les ciutats nord-americanes a partir de la dècada dels anys 1940 i que des d'aleshores es generalitzaria per a tots els sistemes urbans occidentals.

Però els antics nuclis ara repoblats i la nova urbanització contraurbanitzadora serà un fenomen de caire sobretot residencial, per tant amb efectes de nit i en cap de setmana ja que de dia els actius es tornen desplaçar cap a ciutat, cap a les ciutats, que és on hi ha l'activitat econòmica i la majoria de serveis.⁴ Amb la qual cosa ens podem trobar, i sovint ens hi trobem, que els centres de les ciutats esdevenen una mena de cràter inactiu de nit que, de dia, concentra moltíssima població i activitat. Un volcà molt actiu de dia però que de nit perd gran part de la seva activitat.

La crisi del petroli de 1973 tancarà la segona revolució industrial i encetarà un període d'inestabilitat que serà superat amb el creixement de la dècada de 1990 gràcies a la anomenada tercera revolució industrial o tecnològica (cicle

4. Cal apuntar, si més no, com a partir de la segona meitat de la dècada del 1980, molts nuclis que fins aleshores havien estat de segona residència s'han transformat en primera residència com a conseqüència d'un nou increment de la mobilitat privada.

Kondratiev V). Amb ella, la quaternarització de l'economia (activitats bancàries, activitats financeres, borsa...) ha fet que les relacions urbanes hagin esdevingut d'escala global en el context del capitalisme també anomenat global. De ciutats que primer implosionaven gràcies a l'economia del carbó i, més tard, implosionaven i alhora explosionaven gràcies a l'economia del petroli, hem passat a un sistema global de ciutats –postfordista– que es sustenta en la centralització de les decisions econòmiques (Capel, 2003; Méndez, 2002: 71-4 i 100-5) gràcies al funcionament en xarxa. Unes decisions econòmiques d'abast i repercussions cada cop més desconcentrades –fragmentades– tot incrementant, fins a extrems mai coneguts, la pressió ambiental que s'exerceix sobre els recursos naturals del planeta. Un nou canvi de model que només és possible amb les noves tecnologies aplicades al món dels transports i les comunicacions.

No és que la força centrípeta de les economies d'aglomeració hagi deixat de ser el factor principal del creixement urbà, el que passa és que ara l'aglomeració que centralitza és paral·lela a la desconcentració productiva i a la dispersió residencial que permeten les noves tecnologies i la nova mobilitat. Del pol hem passat a la xarxa, d'un món de ciutats a una ciutat de ciutats usant l'afortunada expressió d'Oriol Nel·lo (2001). D'aquesta manera ha estat possible l'especialització productiva i empresarial a escala mundial tot desconcentrant la producció (indústries al tercer món) i centralitzant la decisió (consells d'administració al primer món), això és bàsicament la globalització en el seu caire més geogràfic.

El procés de globalització d'economies i, conseqüentment, de sistemes urbans ens ha portat a la construcció d'una tela d'aranya que fa element de l'aldea global allò que fins fa poc eren conjunts amb cert grau d'autonomia: cadascun dels sistemes urbans.

En aquest context general, quin paper juga el camp als països centrals? quina funció assoleix el que l'urbanisme espanyol anomena sòl rústic o no urbanitzable? A respondre aquests interrogants dedicarem les pàgines següents.

1. Els camps "urbans"

La resposta a les preguntes anterior sovint és diferent segons si el punt de vista de l'observador és "ambiental" o "social" tot i que ambdós termes no són separables amb nitidesa.

Des de la perspectiva ambiental i ecològica el camp és l'àrea de producció i captació de recursos materials i energètics⁵ que fan possible el manteniment dels sistemes urbans i el pou negre on van a parar els residus que produeix el sistema en el seu funcionament metabòlic (Fariña, 2002; Naredo, 1999; Rullan, 2003).

5. Actualment molta més captació que producció. Això és la insostenibilitat.

Però si el punt de vista és més aviat social i econòmic, el camp ja no s'observa com a intercanviador de materials, energia i residus, sinó com a espai de producció agrària, minera o immobiliària. Fins i tot quan es reclama la protecció del camp des de la perspectiva social i econòmica sovint es fa pensant en la "rendibilitat urbana" de comptar amb bells espais naturals que puguin complementar i compensar les "deseconomies" de la inhòspita ciutat.

Així que l'observador social i econòmic del camp dels països centrals tant pot "veure" la possibilitat productiva de les hortes abastadores dels mercats de les ciutats, els recursos naturals inerts que es poden explotar, la possibilitat de "producció de la ciutat" mitjançant el procés d'urbanització, com la "conveniència" de preservar determinats espais per tal que els habitants de la ciutat puguin gaudir-ne. En tots aquests casos el camp és observat des de l'urbs, des de la perspectiva que, en temps de la globalització i de la construcció de la ciutat de ciutats, esdevé majoritària.

En tots aquests casos els aspectes formals (urbs, urbanitzacions, pobles, carreteres, autopistes...) acaparen la major atenció dels analistes per mor de la tangibilitat dels seus elements; pel seu costat, els aspectes funcionals i perceptius sovint són més oblidats segurament per l'intangible del seu aspecte. Però en l'era de la ciutat de ciutats aquestes irradien la seva influència més enllà de l'urbs, entre les vies de comunicació que les connecten físicament. Entre els intersticis de la urbanització física i les infraestructures cal considerar un vel més difícil de veure, però és el que ens permet comprendre perquè els camps s'abandonen alhora que es van poblant de residències –tant principals com secundàries. Aquesta membrana, malgrat representar un poblament molt dispers, no deixa de ser "una escampadissa d'urbs", la cendra fina d'aquell volcà que, com més potent, més lluny fa arribar les seves escòries.

2. La frontera camp-ciutat

Quins han estat els intents i les maneres per a regular les activitats urbanes al camp? En el sistema camp-ciutat de l'època preindustrial l'eina per a controlar les relacions entre ambdues realitats geogràfiques foren les muralles i especialment el control militar i comercial de les seves portes. La frontera que separava els ciutadans dels pagesos, ho feia entre dos móns no només formalment distints, sinó sovint amb drets i deures diferents per a les persones que habitaven a un altre costat del mur.

Tota política intel·ligent de fronteres no pretén negar el moviment sinó controlar-lo. Així a la ciutat de l'antic règim, la ciutat preindustrial, a través de les portes hi arribaven els productes d'intercanvi del camp i des d'elles sortien part del productes manufacturats. Per això els mercats, el punt d'intercanvi entre el camp i la ciutat per excel·lència, sovint es troben vora les antigues portes.

Per la seva part la ciutat industrial enderrocarà les muralles i construirà els eixamples. Imposada l'economia industrial sobre l'agrària⁶ ja no calia protegir-se del desconegut món que hi havia més enllà dels murs. Una circumstància a la qual no és aliè el desplegament modern dels exèrcits sobre tot el territori.

Des del punt de vista urbanístic l'enderrocament de les muralles i la construcció dels eixamples en realitat fou un desplaçament de la muralla ja que, novament, els drets i deures (ara urbanístics) dels propietaris afectats i no afectats per l'eixampla seran diferents. Malgrat tot, des del punt de vista social, el fet visualitzava un canvi molt més profund com és un canvi de règim econòmic. Però urbanísticament, més enllà dels nous traçats dels eixamples, no es planificà res més. A l'Estat espanyol no serà fins a la promulgació de la legislació urbanística de la segona meitat del segle XX quan es comenci a exigir el planejament integral que haurà d'abastar tot el territori municipal. Malgrat tot es seguien mantenint diferents drets i deures urbanístics entre els propietaris de cada classe de sòl. Fou a partir d'aquest moment que es començà a “ordenar” el sòl rústic o no urbanitzable.

En aquell primer moment, com a tècnica de traçat que és, l'eixampla simplement desplaça la frontera alguns quilòmetres més enllà de l'antic recinte murari per tal de donar cabuda a l'allau de població i activitat que s'ha “implosionat” amb la primera revolució industrial. Posteriorment, superada la política d'eixamples i per tal de fer front a la segona revolució industrial, l'urbanisme de l'Estat espanyol adopta un model d'ordenació fonamentat en la classificació del sòl: urbà, urbanitzable i no urbanitzable.⁷ Peces policromes que s'enganxen, una vora l'altra, mitjançant els anomenats sistemes generals per tal de fer possible el seu funcionament.

El model de classificació del sòl és també binari, com ja ho era el preindustrial (camp i ciutat emmurallada) i el de la primera revolució industrial (camp i ciutat antiga+eixampla). El sòl urbanitzable, segons el legislador de la segona meitat de segle XX, hauria de tenir una vida efímera ja que és un règim pensat en la transformació, en el trànsit de la no urbanització a la urbanització. Per tant, som davant un model dual urbà-rústic, amb uns àmbits de trànsit, l'urbanitzable, que han de deixar de ser rústics per passar a ser urbans amb totes les conseqüències.

La frontera d'aquest model dual entre l'urbà i el rústic, és una frontera que, per analogia amb la nomenclatura ecològica (Margalef, 1980: 867), hom podria anomenar “d'impermeabilitat asimètrica”. És a dir, el model és pensat per transformar el rústic en urbà però no a l'inrevés. Per aquesta característica,

6. El punt de vista industrialista era aclaparador entre els tècnics i intel·lectuals que predicaven eixamplar les ciutats a costa, entre d'altres, d'enderrocar les muralles. Vegeu la visió de l'agricultura i la indústria que, a finals del XIX, en tenia Eusebi Estada, un dels principals enginyers que treballaren per l'enderrocament de les muralles de Palma: *La riqueza agrícola de un país está limitada por su propia extensión y por sus condiciones climatológicas, mientras la fuerza creadora de la industria no tiene límites conocidos, y es susceptible de representar una riqueza inmensa en reducido espacio* (Estada, 1892: 25).

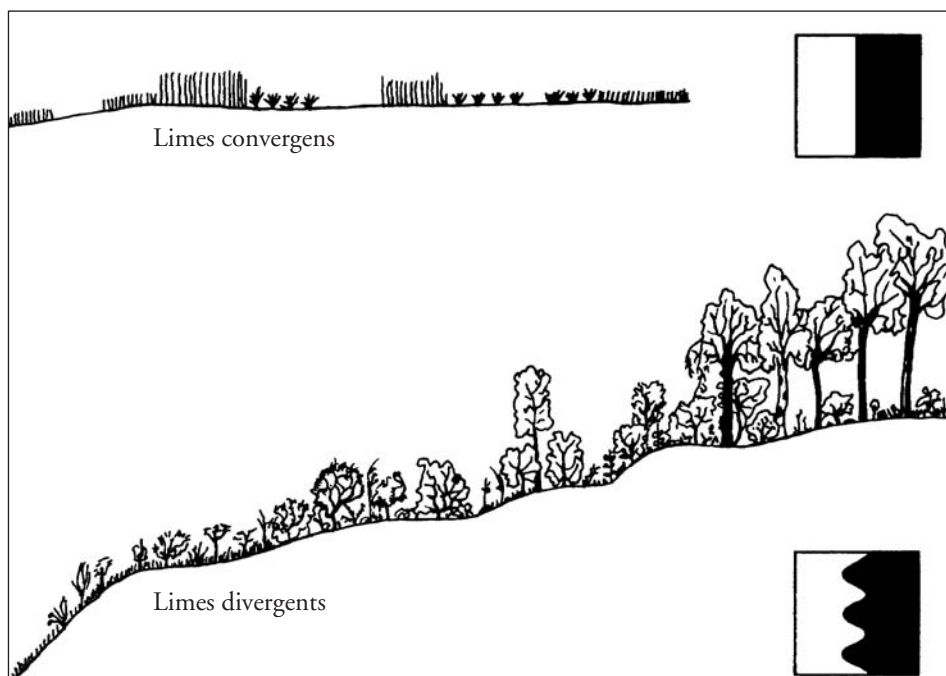
7. Urbà, reserva urbana i rústic, en denominació de la primera llei del sòl de 1956.

per tant, som davant d'un model que, en principi, podríem qualificar d'insostenible. En efecte, els plans urbanístics tenen la possibilitat de preveure el creixement que considerin escaient, depèn de la quantitat de creixement que es vulgui posar per davant de l'urbs. Però per poc creixement que es prevegi, tard o d'hora, s'arribarà al límit de la sostenibilitat a mitjà-llarg termini si és que encara no s'hi ha arribat. Si no es vol arribar a aquesta situació, en algun moment, caldrà congelar el creixement quantitatiu, ja que, a hores d'ara, el sòl "desurbanitzable i/o reruralitzable" no es planteja ni tan sols dins les ments dels teòrics de la ciutat.

Aquesta frontera d'impermeabilitat asimètrica entre el sòl rústic o no urbanitzable i l'urbà té una altra característica destacable: és una frontera sovint tensa, força tibant. Foren els botànics holandesos que, a partir de l'obra de C. G. van Leeuwen de la dècada de 1960, començaren a parlar de *limes convergens* i *divergens* (Margalef, 1980: 856 i 1992: XVII-XVIII), límits rectilinis o de contrast *versus* límits intersticials o difusos (figura 1).

Les primeres, els *limes convergens*, són fronteres d'alta tensió, inestables, de gra gruixut, brusques i tibants. Des del punt de vista formal són força rectes, semblen fetes amb tiralínies i tot separant un gradient molt fort, presenten una alta densitat d'isolínies. Es tracta de fronteres associades a poques diferències locals i baixa diversitat. Aquest tipus de fronteres indiquen que un costat és

Figura 1

Els *limes convergens* i *divergens* segons C. G. Leeuwen (Margalef, 1980: 856).

explotat energèticament per l'altre: el camp de conreu que pressiona contra el bosc o la línia del sòl urbà que pressiona contra el no urbanitzable.

Per la seva banda els *limes divergens* són fronteres de baixa tensió, irregulars, de gra fi, sinuoses i meandritzants. Solen ser les fronteres que es formen al sistema de gran diversitat i heterogeneïtat espacial i, contràriament al que s'esdevé amb les anteriors representen un feble gradient i poca interacció energètica entre ambdós costats de la sinuosa línia. Sovint hom anomena ecoclines aquest tipus de fronteres, volent significar el suau pendent que separa les comunitats o ecosistemes en contacte.

La urbanització ha usat ambdós tipus de fronteres. La frontera tensa (figura 2) separa sobtadament la urbanització de la no urbanització amb un riu, una penya-segat, una muralla o una classificació urbanística. En aquests casos que denoten planificació i intervenció del poder, per una o altra circumstància,

Figura 2

Fronteres urbanes d'alta tensió.

l'urbs acaba en sec, de cop. Són les fronteres d'alta tensió, les de ritme modern, unes fronteres que solen tenir una expansió sincopada, a cop de pla parcial en terminologia urbanística. L'explotació "energètica" d'un i altre costat de la línia és prou evident comparant, sense anar més lluny, els preus del sòl d'un i altre costat de la línia de sòl urbà.

Per altra banda, si la frontera és laxa, la forma urbana s'acaba a poc a poc, transitòriament, tot deixant de ser urbà gradualment, suaument. Els elements rústics –arbres, horts, extensivitat...– penetren gradualment dins del territori urbà, mentre els elements urbans –densitats mitjanes, aigua corrent, alguna voravia...– fan el mateix cap a dins del rústic. Són les nomenades fronteres de baixa tensió (figura 3), on el ritme de creixement tradicional, i quasi sempre no planificat, sol generar una dinàmica lenta impulsada pel simple creixement orgànic. La penetració dels usos dominants (normalment els urbans) és lenta i, en determinades circumstàncies, pot assolir alts graus de simbiosi.

Un i altre sistema de frontera presenta avantatges i inconvenients. El sistema de fronteres d'alta tensió sol ser promogut i executat per immobiliàries no sempre al servei dels interessos locals però, per contra, pot aportar un disseny d'ordenació i unes dotacions d'infraestructures i equipaments prou satisfactòries. Per la seva part, el sistema de fronteres de baixa tensió possibilita un major grau d'integració social entre els habitants de l'edificació existent i els de la

Figura 3

Fronteres urbanes de baixa tensió.

nova. Per contra, en aquests sistemes de fronteres, hi poden ser més freqüents els estrangulaments urbanístics i els dèficits dotacionals.

Les fronteres de baixa tensió, com a ecoclines que són, permeten la fluïdesa, la connectivitat entre l'urbà i el rústic. Les fronteres d'alta tensió hermetitzen el territori, el compartimenten, el zonifiquen, n'aïllen les seves peces formals. Fins que, quan la pressió i la tensió superen determinats llindars, la frontera rebenta, les línies es fracturen i, com passa en la natura, s'equilibren els valors que fins aleshores es donaven a un i altre costat del límit.

Hi ha trencaments de frontera controlats: la construcció de la pobla, l'enderrocament de la muralla i la construcció de l'eixampla, l'aprovació i execució del pla parcial, la construcció de l'aeroport, etc. D'altres, com la urbanització, la parcel·lació o la construcció il·legal, són incontrolades. Fins i tot hi pot haver ruptures de frontera controlades i no planificades con l'autorització singular d'usos activitats urbanes dins sòl no urbanitzable prevista per diferents mecanismes de la legislació urbanística espanyola.

Algunes d'aquestes expansions són més difuses –com la implantació de la residència no agrària– mentre que altres són més concretes –com la construcció del pantà o la base militar. Però, en qualsevol cas, el moviment existeix, i pel simple fet d'aprovar mapes tricolors de classificació del sòl –urbà, urbanitzable, no urbanitzable– no es garanteix en absolut que l'escenari sigui de les característiques que es suposen a partir del que es pinta al mapa.

Tot i que ens allunyariem de les pretensions d'aquest article, no podem deixar de constatar com la diferència entre fronteres d'altra i baixa tensió o entre trencaments controlats i descontrolats de la frontera no deixa de ser una qüestió relativa que depèn de l'escala d'anàlisi i de l'ordre de magnitud en el qual ens muguem. Òbviament allò que, a escala local, és percebut com una frontera d'alta tensió pot ser considerat com de baixa tensió si ens situem en ordres de magnitud superiors i escales d'anàlisi menors. El pla parcial que, per a la comunitat local, pot representar una duríssima frontera, per a la immobiliària o la multinacional pot representar un punt més de penetració lenta en una regió que, globalment, no ofereix gaires resistències a les noves implantacions.

3. La transformació del camp des de la ciutat

Però els efectes de la ciutat sobre el camp no només es deixen sentir sobre la frontera entre ambdós paisatges, les influències de la ciutat van més enllà i afecten directament els usos i l'estructura física i parcel·laria del camp. Això tant pels efectes directes com pels derivats de l'urbanisme que, des de la ciutat, es va planificant.

La tècnica urbanística aplicada al sòl no urbanitzable des del 1956 ha seguit un model d'ordenació quasi únic o, si més no, paradigmàtic. Els plans d'ordenació s'han guiat el següent criteri: *a més productivitat del sòl, més edificabilitat i com més valors ecològics, més protecció*. Sembla que, a partir d'aquesta màxi-

ma es pensi que, com més productiu sigui el sòl –agràriament o agrícolament– més edificabilitat li cal i, com més valor ecològic tingui, més protecció se li ha d'atorgar. Pocs plans fan plantejaments alternatius a aquesta relació agricultura-natura.

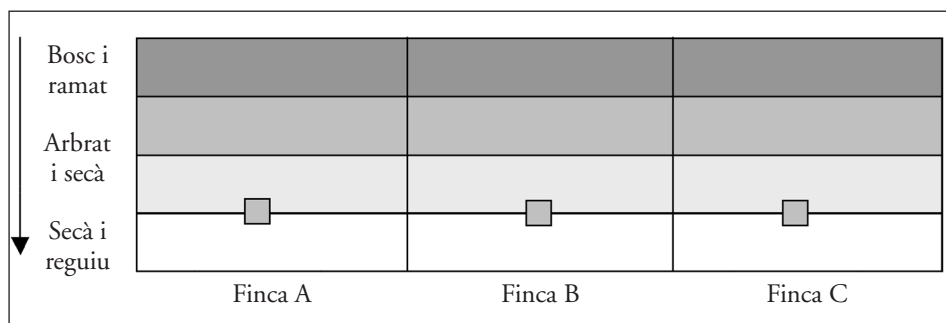
D'aquest model d'ordenació es deriven dues conseqüències:

1. El legislador i/o el planificador suposen que els treballadors del sector agrari no tenen mobilitat i no poden, com els treballadors industrials i terciaris, residir a una hora del seu lloc de treball. Per tant, a partir d'aquest implícit raonament, se'ls ha de proporcionar habitatge. Conseqüentment, a més productivitat agrària, més treballadors agraris i, a més treballadors agraris, més habitatges caldran al mig del camp.
2. Pensen el legislador i/o el planificador (potser amb cert grau d'hipocresia i/o cinisme) que els habitants del camp són tots ells treballadors del sector agrari, Això, com és ben sabut i conegut, ni és el model actual ni ha estat sempre el tradicional.

Aquest dos “raonaments de circuit curt” tenen fatals conseqüències per al camp quan es comencen a materialitzar els plans elaborats a partir tan infundades suposicions.

En especial al món mediterrani, les propietats rústiques s'ha organitzat a partir d'unes tipologies d'ocupació del sòl on es combina el secà, el regadiu i el bosc, tot disposant d'algunes edificacions per al funcionament de l'explotació. La propietat, la finca rústica, havia cercat tradicionalment el policultiu i la diversitat d'usos i no s'ha organitzat amb criteri d'homogeneïtat interna sinó d'heterogeneïtat (figura 4) fins que el capitalisme monopolístic primer i global després ha imposat els seus paràmetres productivistes.

Figura 4

Gradient d'intensificació agrària al model rústic tradicional.

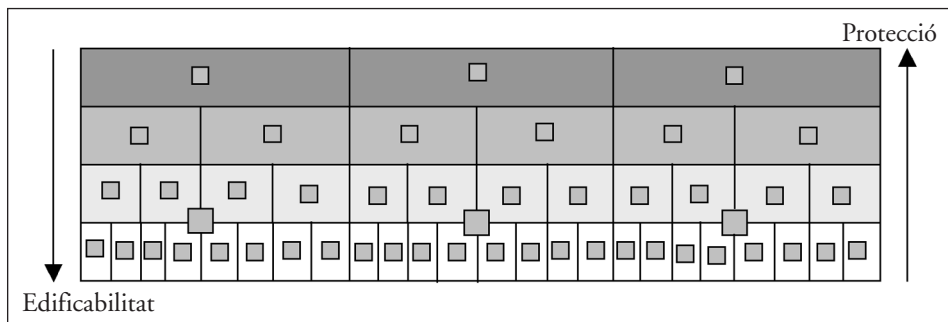
Tot seguint amb el criteri d'assignar més edificabilitat al més productiu i més poca edificabilitat al més poc productiu, es destrueix aquesta estructura i s'hi superposa una altra d'encuny residencialista, no agrarista tant des del punt de vista tradicional com actual. Aquest nou model, des preocupadament, propo-

sa l'homogeneïtat interna a la nova parcel·la. "Zonifica", per homogeneïtats formals, normalment a partir de l'observació de la fotografia aèria. Però la fotointerpretació només serveix per a "mirar el territori" i no sempre per a "veure el seu funcionament". Analitzant només l'epidermis, el resultat no pot ser més que superficial.

Cal recordar aquí la nomenclatura a l'ús de les zonificacions del sòl no urbanitzable (zona forestal, zona agrícola ramadera, zona d'especial protecció...); el paisatge agrari és qualificat, tot exportant el "zoning" de la ciutat al sòl no urbanitzable, a partir de les similituds formals, res a veure amb la seva manera de funcionar. Es podria argumentar que a la ciutat també es fa així, no es zonifica per àmbits funcionals sinó formals.⁸ Però a l'habitant de la ciutat se li reconeix la mobilitat i no es pressuposa a quin sector econòmic dedica la seva activitat, no li són d'aplicació els dos principis abans esmentats. L'habitant de la ciutat pot residir a la zona A, treballar a la B, comprar a la C i divertir-se a la D, la qual cosa és a l'arrel dels insalvables problemes de mobilitat que viuen les urbs contemporànies. Per això el planificador de l'urbà preveu usos i intensitats edificatòries diferents segons les zones. Però al camp no, ja que si fos així per a ordenar urbanísticament les activitats agràries (agrícoles, ramaderes, forestals...) no s'hi hauria de permetre l'habitatge de la mateixa manera que no se sol permetre dins d'un polígon industrial, una zona comercial o un parc temàtic.

D'aquesta manera s'està generant un nou cadastre que ens reunirà parcel·les d'homogeneïtat interna, quan al model tradicional eren heterogènies. Un nou model (figura 5), que assigna més edificabilitat a les zones agràriament més productives i menys a les de valors ecològicament més destacats. Des de la ciutat que contempla el camp a l'actual època rural postproductivista, la preocupació del planificador urbanístic sovint va més centrada en valors ecològics i

Figura 5

Gradient d'edificabilitat i protecció del sòl no urbanitzable.

8. Tot i que no és aquest el moment de discutir els inconvenients urbanístics del zoning fill de la Carta d'Atenes, de fet, el "zoning" s'inventà per a ordenar els continus urbans en el context del creixement associat a la segona revolució industrial.

paisatgístics que no pas en els valors agraris. La posició dominant del ciutadà –habitant de la ciutat– sobre el pagès, es reflecteix també a la normativa urbanística. L'anàlisi desintegrada, també del que encara no és ciutat, porta a aquestes cegues contemplacions del paisatge agrari.

4. Novament “bocage” vs. “openfield”?

Aquest nou parcel·lari ocupat per edificacions d'ús bàsicament residencial té importants efectes no únicament sobre la configuració física del sòl rústic i sobre el paisatge agrari, sinó també sobre el seu funcionament, sobre l'ús que pagesos i ciutadans podran fer ara del camp no urbanitzat.

Els geògrafs clàssics, en estudiar les estructures i els paisatges del camp tradicional, parlaven sovint de *bocage* i d'*openfield*, de camps tancats i oberts (Derruau, 1976: 229-242). El primer, el *bocage*, s'organitzava a partir de l'edificació (la casa) amb la seva propietat que es delimita mitjançant el tancament. Fonamentalment ramader, el *bocage* era un tipus d'organització de caire individualista i que solia donar-se en espais agrícoles menys productius. El segon, l'*openfield*, concentrava totes les cases al poble i tot el camp, sovint el més productiu, esdevé lliure d'edificació residencial. La gent es desplaça diàriament del lloc de residència cap al lloc de feina que, en aquest cas, seria el camp.⁹ Es tracta d'un tipus d'organització de caire més col·lectiu¹⁰ que el *bocage* i fonamentat més en l'agricultura que en la ramaderia (figura 6).

L'*openfield* dels clàssics feia referència a un tipus d'explotació agrària d'organització col·lectiva, amb l'hàbitat concentrat als pobles, camps oberts amb grans sementers que podien fer guaret tot mantenint una bona qualitat dels sòls i amb l'agricultura dominant sobre la ramaderia. El *bocage*, per contra, al·ludia a hàbitats dispersos, explotació individual, camp tancat, la ramaderia dominant sobre l'agricultura, praderies, organització individualista i un cultiu continu que sovint conduïa a l'esgotament de les terres que, en si mateixes, no eren de la qualitat de les de l'*openfield*.

Hi ha diverses teories que pretenen explicar els orígens i la significació dels

9. Jean Brunhes, en un text originalment publicat el 1911, descrigué així aquest moviment pendular diari d'abans de la motorització a l'illa de Mallorca:

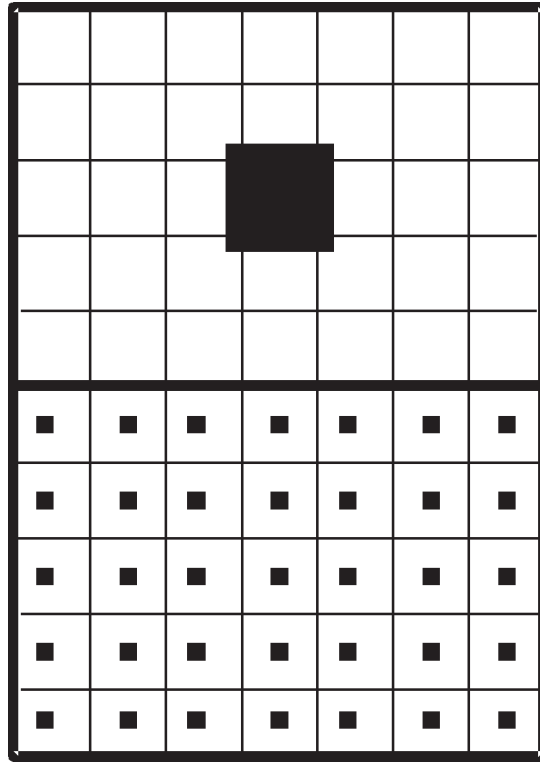
Una de las consecuencias generales y necesarias de esta concentración es la de alejar a los habitantes de la mayor parte de las tierras que tienen que labrar y sembrar. Es, pues, necesario trasladarse a ellas todos los días.

En Mallorca se engancha el asno o la mula al carro de dos ruedas, sobre el cual se amontonan gentes e instrumentos. El arado ligero, de reja pequeña, es, afortunadamente, portátil. A la entrada del huerto se desengancha el carro, y si hay que labrar, el asno o el mulo pasan de las varas del carro al timón del arado. Después, cuando cae la tarde, vuelve con toda su carga a la ciudad.

Dobles desplazamientos matinales y vespertinos, que se producen con la regularidad del flujo y del reflujo; son cortas emigraciones, pero que ya son emigraciones en masa (Brunhes, 1947: 549).

10. Organització col·lectiva per oposició a l'individual del *bocage* però res a veure amb cap tipus d'organització col·lectivista o comunitària. El caire col·lectiu de l'*openfield* s'ha d'entendre en relació a l'organització aristocràtica del món rural de l'antic règim.

Figura 6

Els dos models clàssics d'assentament rural: *openfield* i *bocage*.

sistemes *bocage* i *openfield*. De totes elles, la que sembla més convincent és la funcional. Quan el medi geogràfic era favorable a l'agricultura de gra, el camp obert organitzat col·lectivament era la sortida ideal per optimitzar la producció. No oblidem que, a l'antic règim, gra vol dir pa i pa vol dir subsistència. Però més enllà de les planures cerealistes, més enllà dels graners, quan la topografia comença a dificultar l'agricultura, i el bosc i el prat natural es fa cada cop més present, el *bocage* ramader i individualista seria la millor organització per a explotar un medi ara hostil a l'agricultura.

Recents estudis (Rebour, 2000) apunten la possibilitat que, malgrat els condicionants físics esmentats, el *bocage* segurament és una evolució d'un paisatge inicialment obert. L'expansiu *bocage* es donaria a centre-Europa, segons Rebour, en paral·lel a l'expansió de l'economia capitalista. És el paisatge agrari del nou règim, un paisatge ramader, individualista, monetarista i que només és possible en el nou context de circulació i intercanvi que fa del pagament en metàl·lic l'eina quasi única de relació comercial. Per la seva part l'*openfield* és l'agricultura del cereal, del treball agrari col·lectiu propi de l'antic règim on l'autoconsum i el pagament en espècies eren dominants. En altres paraules, l'o-

penfield seria el paisatge agrari aristòcrata dominant a l'antic règim i el *bocage* el burgès que és desenvoluparia sobretot a partir de les revolucions liberals del segle XVIII.

L'edificació individual del poblament dispers *bocager*, tant a l'antic com al nou règim, s'ubicaran sobre les terres de pitjor valor productiu ja que l'aristocràcia només es començarà a desprendre de les millors terres cerealistes a partir de ben avançat el segle XX. L'accés a la terra de les classes no aristòcrates es feu, en un primer moment, sobre les de menor valor. Cal remarcar com precisament d'aquesta manera es carregava l'edificació dispersa sobre els espais menys productius i sovint de més valor ecològic, el *bocage*, i s'alliberava d'ella als agrícolament millors, l'*openfield*. Just el contrari del que es proposa segons els model urbanístics dels sòl no urbanitzable abans esmentat.

Això han estat dos models vigents en tots els paisatges agraris anteriors a la gran explosió urbana postfordista, que ha transformat completament el panorama. Però aquesta explosió urbana tingué grans efectes sobre la no-ciutat: pobles i camps. Segurament l'efecte més notable és la difusió d'usos urbans i, entre ells, segurament el més notable és la residencialització i el turisme. I aquí apareix un dels majors conflictes d'interessos que es donen al camp postfordista: mentre la residència vol i cerca privacitat, el turisme necessita publicitat. Un antagonisme, turisme-residència, que reflecteix perfectament la diferència conceptual entre l'ocupació i l'ús del sòl, la forma i la funció del paisatge, el tangible i l'intangible tot parlant de paisatges agraris.

La forma de les edificacions per a usos turístics i residencials al camp sovint són força semblants, però el que requereixen ambdues funcions no resulta tant coincident. Mentre el turisme rural vol espais oberts, transparència espacial, barreres sense pany, la residència privada –tant urbana com rural– busca espais tancats, opacitat espacial, barreres amb clau i pany. Publicitat contra privacitat de l'espai, al cap i a la fi (figura 7).

Segurament som davant la nova versió del model binari *openfiend-bocage*, paisatge obert front a paisatge tancat, dicotomia que, ara que l'oci suplantava l'agricultura, sembla que podem tornar a fer servir per a dividir funcionalment els nostres camps. Avui el camp obert és el que precisa l'hotel rural, el turisme interior, l'agroturisme o qualsevol tipus d'activitat d'oci lliure com l'excursionisme, la caça fotogràfica, el passeig, etc. Es tracta d'una demanda emergent d'*openfield* de nou encuny que, per funcionar, requereix del que ara es diu Gestió del Medi Natural, tal com l'*openfield* tradicional requeria organització col·lectiva.

Per contra, el camp tancat és producte del "xaletisme" individualista i de la transformació de les nostres cases de camp en residències privades individuals. Aquí l'organització no es fa tan necessària, tot es pretén resoldre "individualment", cas a cas. El tancament, que en el món rural del *bocage* solia significar control del bestiar, en el món rural actual crec que podria significar quelcom semblant. Les vaques del *bocage* tradicional, tancades per les bardisses, s'han transformat en residents d'origen urbà.

Figura 7

El nou *bocage*, a la dreta de la imatge, front al camp obert, a l'esquerra.

5. Conclusions: comprendre, més que entendre, per a ordenar amb coherència els nostres camps

Als territoris centrals del món occidental l'agricultura i la ramaderia perden terreny de forma progressiva front a l'oci que, via turisme i/o residència, es va convertint en l'ús hegemònic, tot i que encara hi ha àmplies àrees al marge d'aquestes implantacions. Per a ordenar aquests dos usos, incompatibles funcionalment, sembla que el millor seria una organització “oberta” dels espais per a l'oci col·lectiu i “tancada”, que no vol dir hermètica, per a aquells on la residència temporal fos acceptable per a un correcte ús del recurs natural. Així s'optimitzaria la producció d'oci “obrint” o “tancant” de manera controlada i planificada, gestionant al cap i a la fi, la natura. Fent, segons els casos, “*openfields*” o “*bocages*” optimitzadors del gaudi de la natura.

En aquesta línia apuntaria que els camps oberts haurien de ser absolutament dominants i que els tancats en cap cas haurien de suposar l'hermetització territorial. Això es pot aconseguir conservant el model original de funcionament: les grans propietats amb règim obert i les petites amb règim tancat. Aquestes tanmateix permeten el trànsit pels nombrosos camins d'accés a les propietats. A l'inrevés el sistema no funciona, tancant les grans finques s'hermetitza el territori i obrint les petites es viola excessivament la intimitat dels propietaris.

Però què està succeint ara mateix als territoris centrals? Doncs que hi ha un procés d'apropiació, per part d'uns usuaris, de "les millors terres d'oci" implantant un nou *bocage* a grans propietats. Aquestes són inexorablement tancades quan passen a noves mans. I un procés també d'apropiació, ara per part dels més desfavorits, de "les pitjors terres d'oci" amb la generalització del camp tancat que suposa la proliferació de parcel·lacions rústiques, àmbits genèricament tancats. Tot incrementa el procés de privatització i, de no actuar sobre aquesta tendència, tot semblarà aviat un immens camp tancat. Camps oberts només en tindrem a les finques públiques, als parcs naturals i nacionals, als llocs condicionats per l'administració per fer-hi pícnic i als indrets de muntanya que encara no s'han tancat.

Max Derruau, parlant de la transformació que des del segle XIII es dona dels *openfields* anglesos cap al *bocage*, deia que el procés es destinava: (...) *a impedir al campesino pobre que lleve a pastar sus animales a las tierras del gran propietario (...). De esta forma se crea un bocage con parcelas enormes* (Derruau, 1976: 241). Substituïu camperols pobres per excursionistes/turistes/naturalistes, pasturar per gaudir de la natura i grans propietaris per nous propietaris, i trobareu un bon retrat del que passa avui en dia a la franja costanera mediterrània en procés d'intensa urbanització.

Aquestes dinàmiques no sempre són captades per urbanistes i territorialistes. El debat sobre el present i el futur del nostre camp és planteja en termes del que "es veu passejant pel camp", no del que es comprèn vivint-hi. Així el debat se centra sobre la forma del que veiem, mai sobre el funcionament del que s'observa. Es debat si el paisatge ens agrada o no, si tal o qual construcció ha quedat paisatgísticament integrada o no. Mai no es discuteix si tal o qual situació funciona correctament o incorrectament, sosteniblement o insosteniblement. I és que per captar la funció del territori, no és suficient "mirar el camp" (i menys amb fotografia aèria), cal comprendre'l. La funció implica moviment, un moviment que la instantània de l'observador puntual no pot captar. L'urbanisme esdevé, de totes totes, insuficient per al correcte tractament del camp. La gestió dels paisatges, que podria "obrir o tancar" el territori, és encara una pràctica molt incipient.

Aquesta no gestió provoca una agressió al sòl no urbanitzable sovint dramàtica. Agressió que es pretén combatre mitjançant "protecció urbanística": deixar fer alguna cosa a les zones de poc interès natural i restringir més les edificacions a les àrees més valuoses. Ambdues solucions proposen un "*bocage* funcional", un tancament que podrà ser "latifundista" o "minifundista", però camp tancat al cap i a la fi. Amb les dues solucions, a la llarga, només quedaran els camins de les parcel·lacions si, turistes i residents, volem gaudir del camp.

Si no s'aborden conscientment, resolutivament i ràpidament aquestes qüestions, la disfuncionalitat, contràriament al qual sovint es predica, afectarà més l'economia que no pas l'ecologia a la qual, al cap i a la fi, el tancament no li fa precisament mal. Mentre el turisme ha estat de sol i platja, l'espai urbà no ha

tingut cap problema per a satisfer la demanda de discoteques, restaurants, platges/sol, bars, diversió més o menys incontrolada etc. Però quan les “noves modalitats postfordistes” del turisme irrompen al nostre entorn comencen a sorgir disfuncions per al gaudi de la natura i del paisatge per part turistes i residents.

Turisme vol dir indústria, economia productiva, posta en ús de les potencialitats endògenes. Requereix concentració de l'hàbitat i camp obert per tenir possibilitats reals de desenvolupament. Residència vol dir venda, retenció immobiliària, activitat no productiva, llocs de treball minsos i precaris, desanclatge i possibilitat de moviments incontrolats de capitals. Es desenvolupa amb tancament del camp i dispersió de l'hàbitat. Entre aquests models hem d'optar. No canviar la tendència vol dir apostar per la residencialització privatitzadora amb camp tancat, vol dir optar pel nou *bocage*. Per tal d'aconseguir un paisatge per al gaudi i ús públic cal planificar el nou *openfield* i, per a fer-lo possible, cal impedir en caràcter general la implantació urbano-residencial dins del sòl no urbanitzable. No fer-ho es planificar el nou *Bocage*.

Aquests nous plantejament només seran possibles si complementem l'anàlisi i planificació del medi no urbà amb la perspectiva no naturalista, de la mateixa manera que es reclama el punt de vista ecològic per a una completa anàlisi i una correcta ordenació de la ciutat.

6. Referències bibliogràfiques

- ARTIGUES, A. *et al.* (1992). “Los SIG y el suelo no urbanizable. Análisis del poblamiento disperso en Mallorca”. A: *V Coloquio de Geografía Cuantitativa*. Saragossa: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, p. 9-45.
- BERRY, B. J. (1976). “Urbanization and Counterurbanization”. A: *The counterurbanization Process: Urban America since 1970*. Beverly Hills: Sage, p. 17-30.
- BINIMELIS, J. (2000). “Sociedad post-industrial y dialéctica campo-ciudad. Aportación al debate a modo de estado de la cuestión”. *Lurralde*, nº 23, p. 93-113.
- BRUNHES, J. (1947). “En Mallorca y Menorca”. *Estudios Geográficos*, nº 28, p. 545-560.
- CAPEL, H. [coord.] (2003). *Ciudades, arquitectura y espacio urbano*. Almería: Instituto Cajamar.
- DERRUAU, M. (1976). *Tratado de geografía humana*. Barcelona: Vicens Vives.
- ESTADA, E. (1892). *La ciudad de Palma. Su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche, con un apéndice sobre las condiciones que han de reunir las viviendas para ser salubres*. Palma: J. Tous Editor.
- FARIÑA, J.; RUIZ SÁNCHEZ, J. (2002). “Orden, desorden y entropía en la construcción de la ciudad”. *Urban*, nº 7, p. 8-15.
- FERRÁS, C. (2000). “Ciudad dispersa, aldea virtual y revolución tecnológica. Reflexión acerca de sus relaciones y significado social”. *Scripta Nova. Revista*

- Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, <http://www.ub.es/geocrit/sn-69-68.htm>.
- GARCÍA-BELLIDO, J. (1986). "La cuestión rural. Indagaciones sobre la producción del espacio rústico". *Ciudad y Territorio*, nº 69, 9-51.
- MARGALEF, R. (1980): *Ecología*. Barcelona: Omega.
- MARGALEF, R. (1992): "Prefaci". A: *Geografía General dels Països Catalans. Els rius i la vegetació*. Barcelona: Enciclopedia Catalana, vol. 2, p. XV-XX.
- MÉNDEZ, R. (1997). *Geografía económica. La lógica espacial del capitalismo global*. Barcelona: Ariel.
- NAREDO, J. M.; VALERO, Á. (1999). *Desarrollo económico y deterioro ecológico*. Madrid: Fundación Argentaria/Visor.
- NEL·LO, O. (2001). *Ciutat de ciutats. Reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- REBOUR, T. (2000). "Openfield et bocage: étude du contact entre le Vexin normand et le Pays Bray". *Cahiers de Géographie du Québec*, nº 121, p. 27-42.
- RULLAN, O. *et al.* (1998). "La captación del gradiente residencial en suelo rústico. Una propuesta metodológica ensayada en las Islas Baleares". *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, nº 115, p. 125-144.
- RULLAN, O. (2003). "Economía y sostenibilidad de las ciudades: entre la desregulación y la planificación". A: *La ciudad. Nuevos procesos, nuevas respuestas*. León: Universidad de León-AGE, p. 151-168.
- SANDERSON, E.W. *et al.* (2002). "The Human Footprint and the Last of the Wild". *Bioscience*, vol. 52, nº 10, p. 891-904.